

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Daudt als analist van politiek gedrag

Schendelen, M.P.C.M. van

Citation

Schendelen, M. P. C. M. van. (1986). Daudt als analist van politiek gedrag. *Acta Politica*, 21: 1986(3), 291-309.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452619>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452619>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

81. G. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie II*, Kampen 1980.
82. F.J.F.M. Duynstee, *De Kabinetsformatie 1945-1965*, Deventer 1966, inleiding.
83. Alleen al tussen KVP en ARP bestond aanstonds na 1945 grote politieke afstand, veel groter dan tussen KVP en PvdA. D. Bosscher, *Om de erfenis van Colijn*, Alphen aan den Rijn 1980.
84. H. Daalder en J.P. van der Geer, Partijafstanden in de Tweede Kamer, *Acta Politica* 1977 (12), p. 289-345. De daar gebleken weerzin tegen de VVD wordt intussen overtroffen door die tegen de eigen 'renegaten' in de PPR.
85. J.J.A. Thomassen, Politieke strijdpunten en voorkeuren, in: M.P.C.M. van Schendelen e.a. (red.), *Leden van de Staten-Generaal ...*, De Haag 1981, p. 188-198. Inmiddels zijn in Leiden berekeningen gemaakt van de gegevens in de derde parlementsenquête (nog ongepubliceerd) die het beeld van Daalder/Van der Geer bevestigen.
86. Tromp, *Tekens in de tijd ...*, p. 168.
87. L.G. Gerrichhauzen en J.G.A. van Mierlo, De weg naar regeringsmacht, maar met welke strategie? De PvdA in coalitieland, *Beleid en Maatschappij* 1978 (5), p. 191-206.
88. J.Th.J. van den Berg, De veranderde sociologie van PvdA en VVD, in P.F. Maas e.a. (red.), *Illusie of monsterverbond, mogelijkheden en grenzen van een PvdA-VVD coalitie*, Dieren/Amsterdam 1984, p. 29-36.
89. P. Kalma en M. Krop, De PvdA als natuurlijke regeringspartij, *Socialisme en Democratie* 1983 (40), nr. 5, p. 3-6; J. de Jong, De slag om het midden: het einde van de polarisatiestrategie?, *Socialisme en Democratie* 1984 (41), p. 161-166.

Daudt als analist van politiek gedrag

M.P.C.M. van Schendelen

De context van de jaren vijftig

De inhoud en betekenis van iemands denken en schrijven mogen niet los gezien worden van de tijdsomstandigheden waaronder de gedachten zijn geformuleerd. Zij hebben immers in vele opzichten een tijdsgebonden idioom, zijn een cultuurprodukt van vigerende omstandigheden en bieden daarop tevens een contemplatieve reactie. Wie een auteur los maakt van zijn tijd, bestudeert geen levend wezen, maar een geraamte.

De opvattingen over de analyse van politiek gedrag, die Daudt sinds het begin van zijn schrijversloopbaan in 1956 kenbaar maakt, kunnen alleen goed begrepen worden indien zij (terug)geplaatst worden in de context van de politieke wetenschapsbeoefening rondom de jaren vijftig.

Bijna symbolisch voor die periode na de dramatische botsing van oorlogskrachten en van wederopbouw, was ook de toenmalige intellectuele situatie er een van 'een nieuw begin' en zo werd zij door Daudt ook beleefd.

Op het binnenlandse studieveld van de politiek waren de twee meest belangrijke gebeurtenissen het vertrek van de juristen en hun juridische zienswijzen en, ten tweede, de start van enkele zogeheten politicologische studierichtingen (Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit van Amsterdam). Beide gebeurtenissen hangen nauw met elkaar samen. De tot dan overheersende benaderingswijze van de politiek was, zoals trouwens ook elders, in hoge mate historicerend, constitutionalistisch, normatief en, qua stijl, essayistisch¹. De vraag, hoe de politiek werkt, werd ofwel beantwoord via de studie van vroegere politieke stelsels ofwel vervangen door de vraag hoe zij volgens de constitutie of andere normatieve doctrines zou behoren te werken. Van deze, later als traditioneel aangemerkte benaderingswijze is wel de zwanezang het overzicht van 'Political Science in The Netherlands', in 1950 gepubliceerd in de Unescobundel *Contemporary Political Science* en geschreven door de juristen J. Rijpperda Wierdsma en G.A. Hintzen². Als kenobject van de politieke wetenschap zien zij '... the totality of the phenomena of the State, its institutions and activities ... to

be found in the sphere of law' en weliswaar verwonderen zij zich over 'this strange emphasis on the juridical aspect of the State', maar zij verdedigen haar onmiddellijk erna ook door erop te wijzen 'that the entire construction and task of the State, as in most countries on the continent of Europe, is defined by law' en door over de dan pril opkomende Amerikaanse politicologie de vrees uit te spreken 'that we may run the risk of losing the purely theoretical method of inquiry and slip into mere practical politics'³. Wat de politieke theorie inhoudt, vindt men verderop omschreven: algemene staatsleer, ideologieën en doctrines, de leer der mensenrechten, constitutioneel recht en sociale wetgeving. Als een soort p.m.-post wordt nog melding gemaakt van de studie van politieke partijen en publieke opinie, maar het eerstgenoemde studieveld blijkt vooral betrekking te hebben op de geschiedschrijving en de 'Ideengeschichte' van de bestaande politieke partijen en over het tweede studieveld wordt opgemerkt dat hieraan nog weinig gedaan is en veel gedaan moet gaan worden. Het 'trend-report' van de twee juristen eindigt nog met de beste wensen voor de toekomst, maar spoedig blijkt dat die toekomst aan anderen is. In een overzicht van de 'Politicologie in Nederland 1948-1978', dat bijna dertig jaar later verschijnt, treft men vrijwel geen juridisch auteur of juridische benaderingswijze meer aan⁴. De juristen hebben hun traditionele signatuur behouden en politicologen naast zich gekregen die de vraag, hoe de politiek functioneert, – zeker aanvankelijk – op geheel andere wijze proberen te beantwoorden.

De inspiratie voor die andere wijze werd gevonden en opgedaan op het buitenlandse studieveld van de politiek en met name op het Amerikaanse veld. Ook daar domineerde tot tenminste de tweede wereldoorlog een benaderingswijze van de politiek, die door Kirkpatrick omschreven is als 'historical, analytic, prescriptive and descriptive-taxonomic'⁵, door Spragens ge(dis)kwalificeerd is in termen van europacentrisme, formalisme, descriptiviteit en inexactheid⁶, door Easton genoemd is 'not a discipline in the strict sense, but a congeries of inherited interests'⁷ en door Daudt zelf geparafraseerd is als de benaderingswijze waarmee 'onvoldoende inzicht wordt verkregen in de wijze waarop de feitelijke politieke macht wordt uitgeoefend en dikwijls geen antwoord op de vraag wie die macht dan wel bezit'⁸.

Op deze traditionele benaderingswijze van de politiek is schoksgewijs een intellectuele reactie gekomen die in het algemeen wordt aangeduid met de term behaviorisme, maar als zodanig vooral een verzamelterm is. In deze intellectuele reactie op traditionele studies van de politiek wordt de nadruk gelegd op de noodzaak de wetenschapstheoretische, logische kloof tussen feiten en waarden strikt in acht te nemen, op het primaat van de

feitelijke analyse, op de onmisbaarheid van methodologisch denken en een daardoor geïnspireerde methodisch-technische inrichting van het onderzoek en op de noodzaak van systematische theorievorming over de politiek. Trefwoord met een hoge symbolische lading is de term 'gedrag'. Zij staat voor 'the basic unit of political analysis'⁹, het meest concrete en waarneembare in het politieke leven. Behaviorisme wordt het wachtwoord voor degenen die van de antwoorden op over de politiek gestelde vragen allereerst verlangen dat deze betrouwbaar en geldig zijn. Programatisch is de intellectuele reactie van het behaviorisme vooral verwoord in een rapport voor de Ford Foundation in 1949 over 'the behavioral sciences'¹⁰. In feite ging het hierbij om de ambitie te komen van 'political studies' naar 'political science'.

In de ontwikkeling van de politicologie moeten de jaren vijftig dan ook beschouwd worden als – zeker indien gemeten aan de ambities van de betrokkenen – belangrijke omslagjaren. De tot dan dominerende wijzen waarop men de politiek bestudeerde, werden door velen als minstens te beperkt, zo niet grotendeels afgedaan, beschouwd. De aanvallen op de traditionele benaderingswijzen waren in zoverre effectief dat zij nauwelijks verzet en verdediging ontmoetten. De traditionalisten gingen de strijd vrijwel niet aan. Zij capituleerden dan ook niet. Eerder lieten zij, zoals in Nederland, de aanhangers van de nieuwerwetse politieke wetenschap alle ruimte en trokken zij zich terug op hun oude bastions van het positieve recht, waarvoor de nieuwe politicologen weinig belangstelling toonden.

De contouren van Daudts gedragsanalyse

Interessant aan Daudt is dat hij aan de ene kant scherp heeft gevoeld dat hij, aan het begin van zijn carrière, een cruciale omslag – in Nederland en in vooral de Verenigde Staten – meemaakte van de opvattingen over 'hoe de politiek het beste bestudeerd kan worden' en aan de andere kant daarin niet zonder meer meeging, maar er juist een genuanceerde houding tegenover aannam. Menig ander tekent sneller in op de beloftes van een nieuwe ontwikkeling.

Al in 1958 kwalificeert hij de strijd tussen traditionalisten en behavioristen als een strijd tussen uitersten, waartussen men posities kan innemen: 'de een zal zich meer voelen aangetrokken tot de studie van het politieke gedrag maar de waarde van het traditionele onderzoek grif toegeven, anderen zullen de nadruk blijven leggen op de traditionele aanpak maar de nieuwe mogelijkheden niet verwerpen'¹¹. De opmerking zelf is al typerend voor een tussenpositie: zij is deels een feitelijke beschrijving van een

vakgebied waarop 'nieuwewetse' politicologen bezig zijn naast (overigens al het veld ruimende) 'ouderwetse' juristen én deels een uitgesproken verlangen om oud en nieuw met elkaar te verzoenen. Enkele jaren later formuleert Daudt zijn genuanceerde opstelling niet langer in de onpersoonlijke termen van 'sommigen versus anderen', maar in een directe, persoonlijke stijl: '... er zijn ernstige bedenkingen tegen elk van de vertegenwoordigers van deze richtingen (traditionalisme, resp. behaviorisme; M.v.S.) aan te voeren voor zover zij pretenderen dat hun benadering dieper tot de kern zal doordringen dan enig andere ... Men kan niet zeggen dat een van beide richtingen geheel gelijk of ongelijk had; er is, lijkt mij, uit deze ontwikkeling een nieuw besef ontstaan over hetgeen de wetenschap der politiek nu eigenlijk beoogt. In deze nieuwe opvatting is zowel plaats voor de studie van de idealen, de uiteindelijke doelen, als voor het empirisch onderzoek naar de werking van het politieke proces'¹². En met plezier citeert hij Dahl, zelf een vroegtijdig pleitbezorger voor het behaviorisme, volgens wie 'er behoefte bestaat aan meer mensen die een snelle overgang van de behavioristische naar de filosofische benadering niet als een symptoom van ernstige krankzinnigheid beschouwen'¹³.

Daudt beschouwde de intellectuele discussie en omslag, die in de jaren vijftig om hem heen plaats hadden, even ruim als dialectisch. Binnen de politieke wetenschap was die discussie niet meer dan een late onenigheid die zich in de economie en sociologie al omstreeks 1900 afspeelde¹⁴. En feitelijke analyse en normatieve analyse acht hij verzoenbaar tot een bredere synthese.

Zijn visie op de analyse van politiek gedrag etaleert Daudt ook in zijn keuze van coryfeeën. Onafgebroken en stelselmatig laat hij zich inspireren door Arnold Brecht, Robert Dahl en David Easton. Zij zijn bij hem de meest vaak aangehaalde auteurs. Van Brecht en Easton mag hij als importeur voor Nederland beschouwd worden en ten aanzien van Dahl deelt hij deze handelskwaliteit met zijn Leidse collega Daalder. De drie auteurs hebben ook een belangwekkend punt van overeenkomst: alle drie, grootgebracht in de traditionalistische studie van de politiek, hebben zich zeer open opgesteld tegenover de behavioristische pleidooien voor een 'verwetenschappelijking' van de studie van de politiek en hebben daarnaast de normatieve analyse van de politiek in ere gehouden. Brecht is, meer dan enig andere politicoloog, de woordvoerder van degenen die vinden dat de logische kloof tussen normen en feiten strikt gerespecteerd moet worden en tegelijkertijd is hij, tot in zijn laatste geschriften, op zoek gebleven naar universele waarden die deze kloof zouden kunnen overbruggen¹⁵. Dahl is niet alleen een van de eerstelingen van de behavioristische studie van machtsverhoudingen op vooral lokaal niveau, maar tevens altijd een meest

gezaghebbend auteur over democratie geweest en in het bijzonder over de volgens hem nog meest realiseerbare vorm van democratie die hij, vooral geïnspireerd door Aristoteles, als 'poly-archie' heeft omschreven¹⁶. Easton is niet alleen de auteur van verfijnde, behavioristische onderzoeken van cultuurvorming onder kinderen, maar ook de ontwerper van een algemene en systematische politieke theorie, gebaseerd op de normatieve notie van 'politiek voortbestaan' of 'politieke overleving'¹⁷.

Na het voorgaande zal het duidelijk zijn dat een recensent van Daudts analyses van politiek gedrag niet mag abstraheren van diens als volgt samen te vatten opvattingen over de betekenis van gedragsanalyse. De wetenschap der politiek behoort zich met meer dan alleen de analyse van politiek gedrag bezig te houden en op een ruimere dan alleen behavioristische wijze. De zogeheten moderne studie van politiek gedrag krijgt pas betekenis en relevantie, wanneer zij verbonden wordt met de traditionele vraagstukken van de politieke wetenschap en die zijn, in alle tijden en overall, deels van normatieve aard: filosofische én morele vraagstukken intsluitende. De feitelijke analyse van politiek gedrag is niet meer dan een zeer belangrijk onderdeel van de politicologie en dat is, na de traditionalisten, al heel wat. De politicologie moet als het ware politieke studies en politieke wetenschap tegelijk zijn. De politicoloog als beroepsbeoefenaar moet zich, aldus Daudt, zowel met feitelijk onderzoek als met politieke filosofie bezig houden en in die synthetische rol 'zal een van de doelen van het werk toch ook moeten zijn het verrichten van de functie van een politieke commentator van de allerbeste soort, die de politicus tijdig de verschillende keuzemogelijkheden voor ogen houdt en op de te verwachten consequenties van het handelen in de ene of andere richting wijst'¹⁸. De empirische beschouwer van politiek gedrag moet geen toeschouwer van het politieke leven zijn of, waar dat voor een goede beschouwing toch nodig was, blijven, maar hij moet zijn onderzoekswerk relevantie geven: bij de start ervan door het te verbinden aan de 'enduring questions of politics'¹⁹ die altijd een filosofisch-morele inslag hebben en bij het (voorlopig) einde ervan door het tot voordeel te laten zijn van de praktische politiek.

De studievelden van politiek gedrag

De context en contouren van Daudts visie op de studie van politiek gedrag mogen hiermee voldoende zijn aangegeven. De volgende vraag, die zich logischerwijze opdringt, is die naar de inhoud van de studie van politiek gedrag. Op twee wijzen heeft Daudt hierop een antwoord gegeven: ver-

baal en via zijn eigen onderzoekswerk.

Het verbale antwoord is al vroegtijdig gegeven. In 1958 schetst hij de belangrijkste velden van feitelijk of gedragswetenschappelijk onderzoek²⁰. Hij komt tot vier velden: elitestudies, communicatiestudies, legislatieve studies en verkiezingsonderzoek. Alleen van het vierde veld vindt hij dat 'het stadium der fragmentarische studies min of meer is overwonnen'²¹. Elk van de vier velden introduceert hij op een wijze die men, gelet op de synthese die hij tussen empirische en filosofische analyse zegt na te streven, ook van hem zou verwachten. De elitestudies introduceert hij onder verwijzing naar een van de schaarse algemene wetmatigheden die de politicologie kent, namelijk het gegeven dat 'in elke staat, hoe door en door democratisch ook, de politieke macht in feite berust bij een beperkte groep mensen, de politieke leiders of de politieke elite'²². De communicatiestudies ontlent hun relevantie aan de rol die informatie, voorlichting en propaganda nu eenmaal in het politieke proces spelen. Bij de legislatieve studies gaat het om analyse van het gedrag van volksvertegenwoordigers: hoe zij zich gedragen tegenover de kiezers en de 'partijlijn' en hoe zij uiteindelijk stemmen. Het verkiezingsonderzoek betreft 'het politieke proces waardoor in principe alle volwassen burgers worden betrokken bij de vragen wie de gezagsdragers zullen zijn en hoe zij hun macht zullen uitoefenen. In theorie is het zelfs het meest fundamentele proces in een democratie ...'²³.

In zijn eigen werk is Daudt op elk van de vier door hem onderscheiden velden van onderzoek bezig geweest, zij het met ongelijke en enigszins verschuivende aandacht. Verreweg de meeste produkten van onderzoek heeft hij geleverd op het terrein van de verkiezingsstudies. Hierop hebben betrekking zijn proefschrift, zijn talrijke vaste bijdragen aan de analyse van de uitkomsten van de Nationale Kiezersonderzoeken, met name wat betreft het gedrag van 'de wisselende kiezer' en 'het wisselende fortuin' van de politieke partijen bij de stembus, alsmede zijn gevarieerde bijdragen over onderwerpen zoals het politiek zelfvertrouwen van burgers en de legitimiteit van gezag voor burgers²⁴. Dit verkiezingsonderzoek of, beter gezegd, kiezersonderzoek heeft hij onafgebroken verricht. Het veld van de communicatiestudies kan beschouwd worden als zijn tweede interesse, wat voor een oud-journalist ook niet verwonderlijk is²⁵. Toch ebt deze interesse vroeg in de jaren zeventig weg en wordt vervangen door die naar elite- en legislatieve studies²⁶. Hij richt zich dan op vraagstukken van kabinetsformatie, parlementaire hervormingen en de naoorlogse ontwikkeling van machtsverhoudingen in Nederland. Naast deze gedragswetenschappelijke studies nemen dan de politiek-filosofische studies in aantal toe; zij hebben vrijwel alle betrekking op problemen van democratie²⁷.

Gemeten naar Daudts eigen indeling van gedragswetenschappelijke onderzoeksvelden is hij in opmerkelijke mate breed georiënteerd geweest en gebleven. Maar er zijn ook andere indelingen.

In zijn overzicht van de naoorlogse politicologie in Nederland onderscheidt Hoogerwerf vooral de volgende deelgebieden²⁸: de methoden en technieken van onderzoek, de Nederlandse politiek, de vergelijkende politicologie, de internationale betrekkingen, de politieke theorieën en hun geschiedenis, de bestuurskunde en de beleidsstudies. Het veld van de Nederlandse politiek verdeelt hij verder onder in kiesgedrag, politieke partijen, parlement, belangengroepen en de politiek van lagere overheden. Classificatie van Daudts werk binnen deze indeling leert dat hij het meest van al betrokken is geweest bij de studie van de Nederlandse politiek en daarbinnen vooral bij de studie van de nationale politieke processen, waaronder het verkiezingsproces een prominente plaats inneemt. De overige deelgebieden en velden heeft hij grotendeels aan anderen overgelaten, behoudens waar er raakpunten waren met zijn actieve interesses, zoals in het geval van de methodiek van verkiezingsstudies en de (geschiedenis van de) politieke theorieën inzake democratie, participatie en legitimiteit.

Een tweede indeling geeft de door Daudt zelf vaak bepleite Unesco-indeling van 1948²⁹. Daarin worden, naast het veld van de methoden en technieken van onderzoek, de volgende vier inhoudelijke deelterreinen onderscheiden: de politieke theorie en haar geschiedenis, de politieke instellingen, het politieke proces (partijen, groepen, openbare mening en verkiezingen) en de internationale betrekkingen. Classificatie van Daudts werk leert nu dat het vooral valt onder de categorie van het politieke proces. De buitenlandse en internationale politiek heeft, welke indeling men ook hanteert, het minst van al zijn actieve belangstelling getrokken.

De studie van kiezersgedrag

Waar de publikaties over kiezersgedrag, alleen kwantitatief al, zo'n grote plaats innemen in Daudts oeuvre, verdienen juist zij nadere aandacht. Als ergens zijn opvattingen over de analyse van politiek gedrag daadwerkelijk moeten kunnen blijken, dan is het wel hier.

Vanaf het vroege begin definieert hij zijn object van onderzoek ruim³⁰. Het brede veld van het verkiezingsonderzoek omvat zowel het gedrag van politieke partijen als dat van kiezers. Van politieke partijen zijn bij dit onderzoek van belang al wat zij met betrekking tot de verkiezingen doen: kandidaten stellen, propaganda voeren, programma's maken, enzovoorts. Ook van kiezers zijn meerdere hoedanigheden van belang: hoe zij

deelnemen aan de verkiezingen, welke stembusuitslagen zij produceren, maar ook hoe zij meer in het algemeen reageren op de politiek. Verder behoren tot dit type onderzoek de stembusanalyse en het voorspellingsonderzoek.

Op datzelfde vroege moment constateert Daudt dat er in Nederland nagenoeg geen enkel type verkiezingsonderzoek plaats heeft; het eerste landelijke onderzoekje 'De Nederlandse Kiezer' (1956) over het hoofd ziende, registreert hij de aanwezigheid van slechts een enkel onderzoek, nota bene op lokaal niveau (Nieuwer Amstel) en enkele jaren nadat het gehouden was nog altijd 'in bewerking'³¹.

Op voor hem karakteristieke wijze gaat hij dan aan de slag het hier braakliggende terrein tot enige ontginning te brengen: uitvoerig leest hij zich in, absorbeert met name de gevarieerde en baanbrekende ontwikkelingen in de Verenigde Staten, schrijft over een deelonderwerp als 'de wisselende kiezer' een proefschrift en brengt aldus van verre naar Nederland een rijke hoeveelheid onderzoekingen, inzichten en conclusies. De keuze van het proefschriftonderwerp is verrassend voor iemand die deel uitmaakt van het Nederlandse politieke stelsel in de jaren vijftig. Verandering van stemgedrag kwam toen nog zo weinig voor dat er in het hiervoor genoemde, eerste landelijke onderzoek naar *De Nederlandse Kiezer* zelfs geen enkele vraag over werd gesteld aan de respondenten. Een decennium later zal 'de wisselende kiezer' een van de meest constante fenomenen van de Nederlandse politiek gaan worden en bovendien in zijn soort steeds talrijker. Daudt heeft dan zijn deskundigheid terzake gevestigd: hij wordt de vaste analist van stemwisseling en het mede daaraan verbonden verschijnsel van verlies en winst van politieke partijen bij de stembus³².

Zijn methode van analyse vertoont over de jaren heen een grote mate van gelijkheid. Na een meestal korte inleidende verwijzing naar de politieke actualiteit presenteert hij op elementaire wijze de uitkomsten van het kiezersonderzoek met betrekking tot het wisselende stemgedrag. Hij gebruikt daarvoor een sinds jaar en dag vrijwel ongewijzigd analysemodel. Gecompliceerde of geavanceerde statistische analyses worden aan anderen overgelaten. Zoals bij zijn algemene visie op de politieke wetenschap is Daudt ook bij zijn eigen onderzoekswerk typisch een zo te noemen 'elementarist': de kern van het probleem wil hij blootleggen. Hij is meer de analist van de 'rechte tellingen' dan van de 'multivariate samenhangen'.

Een enkele maal geraakt hij in discussie over de kwaliteiten van verkiezingsonderzoek. In 1968 lokt hij discussie uit door enkele in de jaren 1966 en 1967 gehouden kiezersonderzoeken kritisch te recenseren³³. Zijn kritiek betreft deels de onderzoekopzet en uitwerking en deels de interpretatie van de gegevens. Zo concludeert hij dat Hoogerwerfs poging 'om op

grond van op zichzelf interessant basismateriaal een beschrijvende analyse te geven ... van de Nederlandse kiezers ten aanzien van de Nederlandse politieke partijen en binnen dat kader tot een empirisch gefundeerde typologie van de Nederlandse politieke partijen te komen als mislukt moet worden beschouwd'³⁴. De dan volgende discussie is scherp zoals een discussie behoort te zijn en wordt van beide kanten met aanvullende analyses en argumenten gevoed. De enige overeenstemming die bereikt wordt, is – bij wijze van gemeenschappelijk naschrift – dat 'wij beiden het zakelijk oneens blijven over de in het geding zijnde indices en typologieën; wij zijn het er daarentegen geheel over eens dat onze bijdragen in deze discussie de lezers een zodanige informatie geven dat zij zich zelf een oordeel over deze geschilpunten kunnen vormen'³⁵. Beide discussianten hebben hiermee de première op hun naam gebracht van de vakwetenschappelijke polemiek binnen de Nederlandse politicologie.

Latere discussies over het verkiezingsonderzoek in Nederland laat Daudt over aan anderen. Dat geldt met name voor de kritiek van Janmaat op het *Nationaal Verkiezingsonderzoek 1972* en voor die van Van der Zwan op de publikatie *De Nederlandse Kiezer 1977*, hoewel juist in laatstgenoemde kritiek Daudts analyse in het geding is³⁶. De première kreeg geen reprise.

De waarnemingen die Daudt intussen, van onderzoek tot onderzoek, blijft doen, zijn van toenemende betekenis. De Nederlandse kiezer blijkt op drift te zijn geraakt. De 'floating vote' is vooralsnog niet meer weg te denken uit de Nederlandse politiek. Het electorale fortuin van de politieke partijen wordt er, naast de factor van 'de nieuwe kiezer', nu in belangrijke mate door bepaald. Wezenlijke politieke problemen van praktische aard, met name de vorming van stabiele regeringscoalities, zijn daar het gevolg van. Met zijn vroege interesse voor kiezersgedrag en verkiezingsonderzoek, in een tijd toen dat nog nauwelijks van actuele politieke betekenis in Nederland leek te zijn, heeft Daudt een gevoelige zenuw van het Nederlandse politieke stelsel voortdurend bestudeerd en in kaart gebracht. Waar die interesse rechtstreeks is voortgekomen uit zijn belangstelling voor de klassieke en filosofische vragen van democratische politiek, is zij een teken van zijn consequente streven een synthese te behouden tussen 'traditionele' en 'moderne' politicologie, tussen de grote vragen van politieke filosofie en de kleine antwoorden van empirisch onderzoek.

Overige gedragsstudies

De gedragswetenschappelijke communicatiestudies behoren tot een oude

liefhebberij van Daudt. Directer dan op enig ander gebied toont hij hier ook zijn vakmatige betrokkenheid bij maatschappelijke beroeringen. Zo schrijft hij, deels met anderen, al vroegtijdig over de wijze waarop het vraagstuk van de uit Indië gerepatrieerde Nederlanders in de Nederlandse pers behandeld wordt³⁷. Andere actuele onderwerpen, zoals de publieke reacties op de Hongaarse opstand en op het televisieprogramma *Beeldreligie*, volgen³⁸. Maar ook op meer indirecte wijze houdt hij zich bezig met de studie van massacommunicatieve processen. Al gauw gaat het dan om thematiek die nauw verbonden is met en zijn plaats heeft binnen het brede interesseveld van de studie van democratie. Dat geldt bij voorbeeld voor de analyse van 'selectie van politieke informatie bij Amsterdamse kiesgerechtigden'³⁹. Op basis van origineel enquêtemateriaal toont hij de ongelijke, goeddeels beperkte en selectieve geïnformeerdheid van Amsterdamse burgers over politieke zaken. Ook hier is de analyse elementair: de 'rechte tellingen' verschaffen het basisinzicht, dat wordt aangevuld met enkele 'kruisanalyses' naar partijlidmaatschap, leeftijd en kiesgedrag. De analyse wordt geëncadreerd door een korte literatuurbeschuwing, waarvan de conclusie is dat de voorafgemelde algemene inzichten, zoals die in de literatuur bestaan, deels een voor de Amsterdamse situatie minder vanzelfsprekende geldigheid bezitten: '... ook bij verkiezingen zal Amsterdam vooralsnog een lastige of in ieder geval een opmerkelijke stad blijven'⁴⁰.

Vanaf het midden van de jaren zeventig kiest Daudt steeds vaker het 'top-perspective' op de Nederlandse politiek, naast het hem zo vertrouwde 'bottom-perspective' van kiezersonderzoek en communicatiestudie. Een natuurlijke verbinding tussen beide niveaus wordt gelegd door een beschouwing over hoe kiezers aankijken tegen de vraagstukken en de typisch-Nederlandse puzzels van kabinetsformatie⁴¹. Spoedig volgt van zijn hand een beschouwing over 'legitimiteit en legitimatie', gepubliceerd in het toen nog jonge tijdschrift *Beleid en Maatschappij*, waar hij enkele jaren later als redactielid aan verbonden zal zijn⁴². Het bijzondere van deze beschouwing is dat Daudt het thema legitimiteit, dat hem en andere auteurs van dit themanummer als uitgangspunt was opgegeven, snel ombuigt naar het thema legitimatie. Daudt maakt hier een zichtbare beweging van 'bottom-' naar 'top-perspective': niet alleen of niet zozeer de vraag hoe gezagsdragers door burgers als juist worden ervaren is van wezenlijk belang, maar de vraag hoe gezagsdragers zich inspannen om zich bij burgers als juist en aanvaardbaar te laten overkomen. Waar Daudt hier een voor hem (en vele anderen) betrekkelijk nieuw terrein betreedt, beperkt hij zijn gedragsanalyse tot, allereerst, verheldering en operationalisatie van de twee centrale concepten, namelijk legitimiteit en legitimatie. Enkele jaren later bevindt Daudt zich in het hart van de 'legislative

studies', naast de kiezersonderzoeken en communicatiestudies de derde van de vier door hem eerder onderscheiden studiegebieden van politiek gedrag. Hij raakt betrokken bij de zogeheten Derde Parlementsenquête, een dan geheel interuniversitair onderzoeksproject dat tot doel heeft om via interviews met Nederlandse parlementsleden de politicologische kennis en inzichten omtrent de betekenis van het Nederlandse parlement te verbreden en verdiepen⁴³. Aanvankelijk is hij lid van het onderzoeksteam, spoedig zelfs voorzitter ervan en een van de drie leden van de redactiecommissie onder wier verantwoordelijkheid een omvangrijk boek met empirische studies over het Nederlandse parlement gepubliceerd wordt⁴⁴. Zelf neemt hij een beschouwing over 'hervormingen van het parlement' voor zijn rekening⁴⁵. Ook hierin begint hij vooraf de maatschappelijke relevantie van het onderwerp te stellen via een inleidende en actuele literatuurbeschuwing, waaruit afdoende het problematische karakter van het onderwerp blijkt. Vervolgens wordt, op basis van het interviewmateriaal, een lijst van hervormingsvoorstellen gepresenteerd en bediscussieerd. De paradox die hierbij blootgelegd wordt, is dat veel kamerleden wel over het feitelijke functioneren van het parlement klagen en hervormingen voorstaan, maar er feitelijk weinig aan doen de klachten via hervormingen weg te nemen: 'kennelijk ... (is) er een verschil tussen enerzijds hun persoonlijke mening en anderzijds de politieke wilsuïting'⁴⁶. Daudt profiteert hier van zijn eerdere kiezersonderzoeken, want een soortgelijke paradox is ook bekend in dat type onderzoek, namelijk waar verschillen blijken te bestaan tussen voorgenomen kiesgedrag en feitelijk kiesgedrag.

Op het vierde terrein van de elitestudies past het meest Daudts analyse van 'de ontwikkeling van de politieke machtsverhoudingen in Nederland sinds 1945', welke inmiddels ook voor Engelstalige lezers toegankelijk is⁴⁷. De politieke machtsverhoudingen worden allereerst geïndiceerd naar partijpolitieke zetelverhoudingen in de Tweede Kamer en vervolgens naar het gebruik dat van deze formele invloedsmiddelen gemaakt wordt bij de vorming van kabinetscoalities. Op belangrijke onderdelen wijken Daudts conclusies af van de dominante inzichten over de Nederlandse politiek die eerder door Lijphart gegeven zijn. Met name de vermeende spelregel van 'gelijkwaardigheid' stelt hij 'im Frage': veel meer ziet hij als politieke praktijk dat met de linkse partijen in Nederland 'alleen bij uiterste noodzaak' wordt samengewerkt⁴⁸. Radicale conclusies niet schuwend, stelt hij dat dan kennelijk de niet-linkse partijen 'op regeringsniveau de politieke macht monopoliseren'⁴⁹. Hier ook presenteert hij zich tot slot, onverhulder dan in enig eerder geschrift, als de politieke commentator die – zoals boven geciteerd – een goed politicoloog volgens hem uiteindelijk ook moet zijn. Hij doet 'gematigd links' de suggestie dat het 'een coalitie met de

VVD stellig zou moeten prefereren boven andere oplossingen'⁵⁰.

De empirische cyclus

Daudts analyse van politiek gedrag kan beoordeeld worden naar de mate waarin hij zich betrokken heeft betoond bij de verschillende fasen van de zogeheten empirische cyclus. Die fasen zijn: algemene theorievorming, hypothesevorming, begripsvorming, operationalisatie, waarneming, beschrijving en classificatie van de waarnemingen, evaluatie van de gegevens in termen van 'feitelijkheid', verklarende analyse, toetsing via vergelijken-de studie of via voorspellingen, bijstelling van de algemene theorievorming, waarna de cyclus weer begint en dit alles onder permanente vakwetenschappelijke communicatie met het zogeheten forum van andere terzake deskundigen⁵¹.

Daudts oeuvre overziende, moet geconstateerd worden dat er geen fase van de empirische cyclus is waarmee hij zich nooit actief heeft bezig gehouden. De algemene theorievorming betreft bij hem onder meer én vooral het vraagstuk van democratie. Juist van hieruit worden onderzoekbare veronderstellingen geopperd met betrekking tot bij voorbeeld kiesgedrag, communicatie en legitimiteit. Bij de vorming en operationalisatie van begrippen wordt meestal betrekkelijk lang stil gestaan. Waarnemingen hebben veelal plaats op basis van door anderen aangedragen materiaal, maar onder meer in het geval van de Derde Parlementsenquête is Daudt ook bij de methodiek van de waarnemingen actief betrokken geweest. Zijn beschrijvingen en classificaties van gegevens zijn, zoals bij herhaling opgemerkt, van elementair gehalte. Met de kritische geest, die empirische onderzoekers eigen behoort te zijn, worden 'gegevens' niet zonder meer gelijkgesteld aan 'feiten', maar juist gewikt en gewogen op hun feitelijkheid. Zowel 'kleine' als 'grote' verklaringen van gevonden feiten worden gegeven: de kleine door kruisanalyses met andere variabelen in het onderzoek en de grote door het leggen van macropolitologische verbanden tussen verschillende politieke omstandigheden en ontwikkelingen. Vergelijkende toetsing vindt, alleen al bij de achtereenvolgende kiezersonderzoeken en in het bijzonder bij die omtrent 'de wisselende kiezer', herhaaldelijk plaats. Toetsingsmogelijkheid wordt ook geschapen door de formulering van voorspellingen, zoals in het recente geval van het politicologische advies aan 'gematigd links' om een coalitie met de VVD aan te gaan, omdat – aldus de voorspelling – dit meer kansen tot regeringsdeelname zou bieden. Bijstelling van aanvankelijke of algemeen gangbare theoretische inzichten heeft onder meer plaats gehad bij de analyse van de selectieve

politieke geïnformeerde van Amsterdamse kiesgerechtigden, waarbij Amsterdam enigermate een van de algemen literatuur afwijkend geval bleek te zijn, en bij de herbezinning op Lijpharts vermeende spelregel van gelijkwaardigheid in de Nederlandse politiek. Als forumactiviteit is wel het meest notoir de première van vakwetenschappelijke discussie in het vakblad *Acta Politica*, die Daudt (naast Hoogerwerf) op zijn naam heeft staan.

Hoezeer Daudt zich ook met elke fase van de empirische cyclus heeft bezig gehouden, toch heeft hij daarbinnen wel zijn voorkeuren of zwaartepunten. Behoudens bij zijn talrijke kiezersonderzoeken lijkt hij zich het meest betrokken te voelen bij de meer op de theorievorming betrokken of daar dicht bij gelegen fasen van de empirische cyclus. Vooral de uit de algemene theoretische inzichten afgeleide formulering van een probleemstelling pleegt zijn grote aandacht en interesse te hebben. Hier komen ook de puzzels van hypothesevorming en begripsvorming bij elkaar. De vele kiezersonderzoeken, waaraan hij heeft meegewerkt, zijn een geval apart. Op dit studieveld vormen ook de op het doen van waarnemingen betrekking hebbende fasen een zwaartepunt van intellectuele activiteit.

Deze voorkeuren en zwaartepunten mogen niet toevallig genoemd worden. Zij passen bij Daudts opvattingen over de beste wijze van beoefening van de politieke wetenschap, zoals eerder vermeld. De feitelijke ('moderne') studie van politiek gedrag mag immers niet losgemaakt worden van de filosofische ('traditionele') vraagstukken. Het moet juist gaan om een synthese van beide. Gegeven ieders beperkingen van tijd en energie is het dan begrijpelijk dat er zwaartepunten ontstaan.

In meer recente geschriften en uitlatingen verschaft Daudt ook een intellectuele rechtvaardiging of argumentatie voor zijn betrokkenheid bij het brede vraagstuk van de probleemstellingen: 'alle vragen zijn gesteld ... en beantwoord'⁵². Maar, zo wordt deze stelling genuanceerd, zij zijn nooit definitief gesteld of beantwoord. De artistieke en tevens zeer traditionele kant van de studie van de politiek is het zoeken naar de meest actuele herformulering van de 'enduring questions of politics'⁵³ én het ontwerpen van een strategie van onderzoek die geldige en betrouwbare antwoorden oplevert. De ambachtelijke en voor het methodisch-technisch gedeelte zeer moderne kant van de studie van de politiek betreft de arbeid en vaardigheden om ook inderdaad en steeds weer opnieuw geldige en betrouwbare antwoorden op te leveren.

Tranquillus in undis saevis

Vanaf het begin heeft Daudt open gestaan voor de nieuwe ontwikkeling van het behaviorisme, zonder—zoals vele anderen wél—de meer traditionele benaderingswijzen van de politiek af te zweren. Dat maakt begrijpelijk dat hij de vele, vooral in de jaren zestig opgekomen, kritiek op het behaviorisme tamelijk onaangedaan aan zich heeft kunnen laten voorbijgaan, zoals ook geldt voor grote Amerikaanse 'gematigd-behavioristen' zoals Robert Dahl en Heinz Eulau. Dat het behaviorisme of, beter gezegd, veel zich behaviorist noemende politicologen vanaf de jaren vijftig er een enge wetenschapsopvatting op na hielden en zich met alles behalve grote maatschappelijke vraagstukken bezig hielden, was voor een deel stellig begrijpelijke en terechte kritiek, maar alleen 'voor wie de schoen past'.

Theoriearm 'hyperfactualism' treft men bij Daudt niet aan. Empirische wetenschapsbeoefening is voor hem juist theorie plus onderzoek. Het ondergeschikt maken van relevantie aan meetbaarheid treft men bij hem evenmin aan. Wars is hij van de opvatting als zouden 'data' gelijk staan aan 'feiten', hoezeer ook—en daarin toont hij zich de synthetische politicoloog—bij de beschrijving van politieke verschijnselen gestreefd moet worden naar kwantificering, omdat gekwantificeerde uitspraken nu eenmaal exacter en beter verstaanbaar zijn dan niet-gekwantificeerde. Hij heeft zich niet beperkt tot miniscule microstudies, maar ook juist de grotere probleemstellingen tot zich genomen⁵⁴.

Ook zogeheten maatschappelijke kritiek op het behaviorisme kon hij laten passeren. Op het moment dat sommige studenten en collega's op zijn universiteit en daarbuiten ontdekten dat de wetenschap zich ook met zogeheten maatschappelijk relevante vraagstukken zou moeten bezig houden, had Daudt zich al bezig gehouden met maatschappelijk relevante vraagstukken als de terugkeer van Nederlanders en spijtoptanten uit Indië, de Hongaarse opstand en de omslag van televisiecultuur en hield hij zich bezig met het opkomende en buitengewoon belangrijk wordende verschijnsel van 'de wisselende kiezer'. Van 'apolitical politics'⁵⁵ of 'pseudopolitics'⁵⁶ is bij hem geen sprake. De discussie die een Amsterdamse promovendus van hem start over 'theoristen versus behavioristen' moge enige geldigheid voor Berkeley hebben gehad, maar niet voor het Daudtse Amsterdam waarvoor zij bedoeld leek⁵⁷.

Vanuit diezelfde geestesgesteldheid heeft Daudt ook de vele correcties en verbeteringen die behavioristen en anderen hebben aangebracht op wat toen bekend stond als behaviorisme, aan zich voorbij laten gaan. Zogeheten nieuwe ontwikkelingen op het terrein van de analyse van politiek gedrag waren voor hem niet zozeer nieuw, als wel oude waarden die

opnieuw aandacht kregen, maar door hem nooit verlaten waren en dus ook niet opnieuw beleden behoeften te worden. De wetenschapstheoretische discussie omtrent het begrip waarheid, als zijnde de categorie van niet alleen de intersubjectief overdraagbare kennis, maar ook de via het forum van terzake deskundigen feitelijk overgedragen kennis, kan niet werkelijk nieuw geweest zijn voor iemand die in het eigen Nederlandse vaktijdschrift de primeur van vakwetenschappelijke polemiek bezit. Meer inhoudelijke ontwikkelingen en vernieuwingen binnen het behaviorisme, zoals die van de taalpoliticologie en de biopoliticologie, kunnen voor hem evenmin nieuwigheden zijn geweest, omdat zij immers terug grijpen op meest traditionele velden van de studie van de politiek. De analyse van politieke woorden en van psychosomatische drijfveren behoort tot de oudste bezigheden van politieke wetenschappers en genoot in vele, ver voorbijge perioden vaak aanzienlijk meer aandacht dan tegenwoordig.

Synthese en schola

In het bovenstaande is getracht het risico te vermijden dat een afzonderlijke behandeling van Daudts analyses van politiek gedrag deze zou ontkoppelen van zijn algemene opvattingen over politicologie. Daudt is geen analist van politiek gedrag: hij is een politicoloog die mede via de analyse van politiek gedrag zinnige antwoorden hoopt te vinden op over de politiek gestelde vragen. Daarmee is hij een breed politicoloog, omdat hij—afhankelijk van de vragen waar hij mee zit—ook analyses van andere objecten dan politiek gedrag nuttig kan vinden en zich dan ook tot nut laat strekken, bij voorbeeld de analyse van semantische problemen zoals die zich voordoen in de politiek en in de politicologie⁵⁸.

Gesteld kan dan ook worden dat de tussenpositie tussen de uitersten van traditionalisten en behavioristen, die hij al in de jaren vijftig voor zich ambieerde en anderen toewenste, door hem inderdaad ook ingenomen is. Maar beter dan de term tussenpositie past hier de term synthese: hij heeft onderkend dat de tegenstelling tussen beide polen een valse tegenstelling was en dat dus een solide verbinding tussen beide niet alleen mogelijk was, maar ook voor de hand lag. Inderdaad zonder de door Dahl gevreesde 'symptomen van ernstige krankzinnigheid' heeft hij steeds snelle overgangen weten te maken van behavioristische naar filosofische analyse en omgekeerd. Voor wie gelooft dat beide ook bij elkaar behoren, is dat niet moeilijk.

Een interessante slotvraag is of Daudt met zijn synthetische en onverzettelijke wetenschapsopvatting veel medestanders heeft gekregen. Het ant-

woord moet genuanceerd luiden en ligt verschillend voor de politiek en voor de politicologie.

Bij veel politici én verpolitiekte politicologen zal Daudt overkomen als een achterhaald type wetenschapsbeoefenaar. De enorme wereld van denkverschillen, die ligt tussen bij voorbeeld de bestaande politieke opvattingen over universitaire wetenschapsbeoefening en Daudts opvattingen daarover, is door hemzelf welomschreven in de bundel *Visies op onderzoek in enkele sociale wetenschappen*⁵⁹, gepubliceerd ten behoeve maar stellig ook ten ongerieve van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Wie wetenschapsbeoefening primair opvat in termen van eenmansdenkwerk en sceptische attitude, moet wel weinig applaus en lintjes krijgen van magistraten die zijn gaan geloven in grootschaligheid, teamwork, programma's van onderzoek, beleidsondersteunend onderzoek, voorwaardelijke financiering, kortom vooral zijn gaan geloven in zichzelf dus ook afkerig zijn geraakt van sceptische attitudes. De kille ontvangst van zijn opvattingen bij politici en aanverwante politicologen zal Daudt hoogstwaarschijnlijk geen zorg zijn. Men kan die onbekommerdheid met hem delen en nog een stap verder gaan: in een samenleving waar politiek en politicologie als vrijsters met elkaar omgaan, is met tenminste een van beide iets fundamenteel mis en vermoedelijk met beide tegelijk. De volgende parafrase uit de inleiding op de mede door Daudt geredigeerde bundel studies naar aanleiding van de Derde Parlementsenquête geeft dit probleem kernachtig weer: 'In de wetenschap gaat het immers primair om waarheid, om (al of niet) gelijk hebben; in de politiek primair om macht, om gelijk krijgen. Politieke wetenschappers behoren zich vooral te interesseren voor de vraag hoe de politiek werkt; politici vooral voor de vraag hoe de politiek speciaal voor hen kan werken. Politicologen hebben belang bij het demaskeren van feitelijke politieke processen; politici daarentegen veelal bij het maskeren ervan en vooral van hun eigen rol daarin. In deze opzichten is politicologisch onderzoek altijd enigermate "staatsgevaarlijk" '60.

Waar het beredeneerbaar en aanvaardbaar mag zijn dat er tussen de wereld van de politieke praktijk en die van de politieke wetenschap belangrijke cultuurverschillen bestaan, mogen zulke cultuurverschillen tussen politicologen onderling in het geheel niet aanvaardbaar genoemd worden. Zoals in elke tak van wetenschapsbeoefening zijn er echter ook in de politicologie talrijken die het onbevangen zoeken naar geldige en betrouwbare antwoorden op belangrijke over de politiek gestelde vragen ondergeschikt gemaakt hebben aan enigerlei buitenwetenschappelijk dogma. Bij die politicologen gaat het dan meestal om een ideologisch dogma dan wel om een persoonlijke identificatie met de praktijk van politiek, bestuur en

beleid. Zowel ideologie als macht corrumperen echter de ware wetenschapsbeoefening. Zulke 'bedorven geesten' heeft Daudt gedurende zijn loopbaan in grote getale om zich heen meegemaakt en in zijn meest nabije omgeving waren zij vooral dogmatisch door ideologische vooringenomenheid. Daudt heeft daartegenover een bijna bijbelse onverdraagzaamheid getoond. Ten koste van veel heeft hij er zijn wetenschappelijke integriteit door behouden.

Waar zoveel politicologen door hun preoccupatie met ideologie of macht feitelijk buiten de wetenschapsbeoefening staan, moet de kring van aan Daudt gelijkgezinde geesten wel klein zijn. Dat is inderdaad zo en het is nooit anders geweest in de geschiedenis van welke wetenschapsbeoefening dan ook. Van de wetenschapscultuur die Daudt uitdraagt kan men anno 1985 binnen de Nederlandse politicologie personen en sporen aantreffen in andere universiteitssteden als Enschede, Leiden en Rotterdam. Studieprogramma's die daar bestaan, bevatten in hoge mate de synthese van traditionele en moderne elementen van politieke wetenschapsbeoefening die hij voorstaat. Daar geproduceerde boeken of bundels, zoals 'Democratie', 'Werkboek Staatskunde', 'Kernthema's van de politicologie' en 'Actualiteit van politieke filosofie'⁶¹ zijn veelal pogingen om op traditionele, filosofische vragen hedendaagse, feitelijke antwoorden te geven en menigmaal is Daudt een van de deelnemende auteurs.

De persoonlijke geschiedenis van Daudt (en anderen vóór hem) leert hoe kwetsbaar deze wetenschapscultuur is. Zij is altijd sporadisch en wordt vooral door haar moraal van wetenschappelijk scepticisme gemakkelijk van buitenaf bedreigd door ideologen en machtsfetisjisten. Het enige antwoord dat daarop past, is door Daudt daadwerkelijk gegeven: aan het werk blijven, steeds opnieuw fundamentele vragen stellen en antwoorden zoeken, zelfkritisch én polemiserend met anderen die hetzelfde nastreven.

Op het studieveld van de politieke wetenschap en het deelgebied van de analyse van politiek gedrag zullen wetenschapsbeoefenaars van het type Daudt altijd schaars zijn, maar ook nooit alléén. Door hun onafhankelijke en sceptische geest vormen zij geen school: zij zijn de 'schola'.

Noten

1. Bij voorbeeld A. Isaak, *Scope and methods of political science*, Dorsey, Homewood 3 (1981), hst. 1.
2. J. Rijpperda Wierdsma en G. Hintzen, *Political science in the Netherlands*, in: *Contemporary political science*, Unesco, Parijs 1950, p. 280-293.
3. Noot 2 supra, p. 283.
4. A. Hoogerwerf, *Politicologie in Nederland 1948-1978*, *Acta Politica*, 1979

- (14), p. 145-183.
5. E. Kirkpatrick, The impact of the behavioral approach on traditional political science, in: H. Ball en T. Lauth (red.), *Changing perspectives in contemporary political analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1971, p. 69-90. Het adjectivum 'analytical' staat bij hem voor 'studies which emphasize the analysis of concepts, policies, theories, structure, values and relations'.
 6. Th. Spragens, *The dilemma of contemporary political theory*, Dunellen, New York 1973, hst. 1 en 2.
 7. D. Easton, Political Science, in: *International encyclopedia of the social sciences*, Crowell, Collier & MacMillan, New York 1968, p. 282.
 8. Daudt, 6, p. 183.
 9. H. Eulau, *The behavioral persuasion in politics*, Random House, New York 1963, hst. 1 en 2.
 10. B. Berelson, Behavioral Sciences, in: *International encyclopedia of the social sciences*, Crowell, Collier & MacMillan, New York 1968, p. 41-44.
 11. Daudt, 6, p. 184.
 12. Daudt, 2, p. 15-16.
 13. Daudt, 2, p. 17.
 14. Daudt, 2, p. 15.
 15. A. Brecht, *Political theory*, Princeton UP, Princeton 1959; A. Brecht, *Kann die Demokratie überleben?*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1978.
 16. R. Dahl, *Who governs?*, Yale UP, New Haven 1961; R. Dahl, *After the revolution*, Yale UP, New Haven 1970; R. Dahl, *Polyarchy*, Yale UP, New Haven 1971.
 17. D. Easton en J. Dennis, *Children in the political system*, McGraw, New York 1969; D. Easton, *A systems analysis of political life*, Wiley, New York 1967.
 18. Daudt, 2, p. 18.
 19. W. Feld, A. Leonhard en W. Toxey jr. (red.), *The enduring Questions of politics*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1969.
 20. Daudt, 6, p. 184.
 21. Ibidem.
 22. Daudt, 6, p. 185.
 23. Daudt, 6, p. 188.
 24. Daudt, vooral 1, 12, 18, 19, 20, 23, 25, 27, 29, 36, 48, 53.
 25. Daudt, vooral 3, 5, 14, 15, 24.
 26. Daudt, vooral 28, 29, 43, 45.
 27. Daudt, 32 en 38 met name.
 28. Noot 4 supra.
 29. Daudt, 2, p. 6.
 30. Daudt, 6, p. 188.
 31. *De Nederlandse kiezer*, Staatsuitgeverij, Den Haag 1956. Voor het Nieuwer Amstel onderzoek zie Daudt, 6, p. 196; de publikatie zou tot 1963 op zich laten wachten.
 32. Noot 24 supra.
 33. Daudt, 19.

34. Daudt, 19, p. 74.
35. Daudt, 19, p. 174.
36. J. Janmaat, Haastige spoed is zelden goed, *Intermediair*, 13, april 1973 met repliek van J. Foppen in aflevering 15 juni 1973. Discussie A. van der Zwan is geheel opgenomen in: *Beleid beschouwd*, Rijksvoorlichtingsdienst, Den Haag, 18 november 1977.
37. Daudt, 4.
38. Daudt, 14 en 13.
39. Daudt, 24.
40. Daudt, 24, p. 211.
41. Daudt, 28.
42. Daudt, 29.
43. M.P.C.M. van Schendelen, The 1979-1980 Dutch MP Questionnaire, *Acta Politica*, 1983 (18), p. 329-343.
44. M.P.C.M. van Schendelen, J.J.A. Thomassen en H. Daudt (red.), 'Leden van de Staten-Generaal ...', Vuga, Den Haag 1981.
45. Daudt, 45.
46. Daudt, 45, p. 323.
47. Daudt, 43 en 51.
48. Daudt, 43, p. 186.
49. Daudt, 43, p. 187.
50. Daudt, 43, p. 196.
51. W. Hofstee, *De empirische discussie*, Boom, Amsterdam 1980; A.D. de Groot, *Academie en Forum*, Boom, Amsterdam 1982.
52. Daudt, 50; citaat uit interview in *NRC Handelsblad*.
53. Zie noot 19 supra.
54. Zie voor desbetreffende kritiekpunten onder meer de in noot 5 supra genoemde bundel van Ball and Lauth; noot 6 supra; en houwdegen E. Ions, *Against behaviouralism*, Basil Blackwell, Oxford 1977.
55. C. McCoy en J. Playford (red.), *Apolitical politics*, Crowell, New York 1967.
56. C. Bay, Politics and pseudopolitics, *American Political Science Review*, 1965 (59), p. 39-51.
57. A. de Swaan, Theoristen versus behavioristen, *Acta Politica*, 1968-69 (4), p. 125-138.
58. Daudt, 31.
59. Daudt, 49.
60. Noot 44 supra, p. 14-15.
61. J.J.A. Thomassen (red.), *Democratie*, Samsom, Alphen aan den Rijn 1981; Commissie Staatskunde, *Werkboek Staatskunde*, Universiteit van Leiden, 1979; M.P.C.M. van Schendelen (red.), *Kernthema's van de politicologie*, Boom, Amsterdam 1984 (3e dr.); P.B. Leuning en M.P.C.M. van Schendelen (red.), *Actualiteit van politieke filosofie*, *Intermediair*, Amsterdam 1981 en Samsom, Alphen aan den Rijn 1984.